

مروری بر کتاب
زندگانی فاطمه زهرا (س)^۱
علی بهرامیان^۲

۱. این کتاب به قلم دکتر سیدجعفر شهیدی، در سال‌های مختلف توسط ناشران متفاوت منتشر شده است. مقاله حاضر به مناسبت برگزاری سومین نشست از سلسله نشست‌های صد کتاب ماندگار قرن تهیه شده است. در این نشست که در ۲۷ آذر ۱۴۰۲ با دبیری دکتر فرحناز افضل‌ی فادی برگزار شد، دکتر ناهید طبعی و دکتر محمدحسن زورق به بررسی کتاب مروری بر زندگانی حضرت زهرا (س) - اثر ماندگار سیدجعفر شهیدی - پرداختند.

۲. معاون علمی مرکز دایرةالمعارف بزرگ اسلامی.

10.30484/JII.2025.3299 | alibahram2001@gmail.com

• استناد: بهرامیان، علی (۱۴۰۴). مروری بر کتاب زندگانی فاطمه زهرا (س).
مجله مطالعات ایرانی - اسلامی. (۱) ۱۵. ص ۴۲-۴۵.

گرچه این کتاب «گزارشی از زندگی دختر پیغمبر» است، ولی آنچه در این «مجموعه» فراهم آمده، تنها «سرگذشت زندگی شخصی نیست»، بلکه تحلیلی از اوضاع و احوال و شرایط ظهور اسلام و گوشه‌هایی از سیره نبوی و حوادث پس از رحلت آن حضرت نیز هست.

این کتاب، یکی از مشهورترین آثار تحقیقی درباره حضرت فاطمه زهرا (س) به زبان فارسی و از سلسله آثاری است که نویسنده در موضوع تاریخ اسلام و پیشوایان دین پدید آورده است. شیوه شهیدی در این کتاب، همچون دیگر آثار مشابه، تکیه بر روایات و مآخذ کهن و نقد و بررسی آنهاست، با نثری روان و گاه آمیخته به آیات و احادیث و اقوال بزرگان و مشاهیر و اشعار و امثال، و طرح پرسش‌های پی در پی با خوانندگان، در موضوعات پیچیده تاریخی که داوری درباره آنها دشوار است.

هدف او آشنایی هرچه بیشتر خواننده با محیط جغرافیایی و اجتماعی دوره‌ای است که حضرت زهرا (س) در آن زندگی می‌کرد و به همین سبب، نخست صفحاتی را به شناخت بیشتر حجاز و شبه جزیره عرب و معرفی قبایل و آداب و رسوم رایج میان ایشان اختصاص داده و این بخش با برخی آثار مشابه او به‌ویژه تاریخ تحلیلی اسلام اشتراک دارد؛ با این تفاوت که نویسنده به موضوع وضعیت دختران و زنان در آن اجتماع بسیار بیشتر پرداخته است. از نظر او، گرچه این کتاب «گزارشی از زندگی دختر پیغمبر» است، ولی آنچه در این «مجموعه» فراهم آمده، تنها «سرگذشت زندگی شخصی نیست»، بلکه تحلیلی از اوضاع و احوال و شرایط ظهور اسلام و گوشه‌هایی از سیره نبوی و حوادث پس از رحلت آن حضرت نیز هست؛ زیرا نویسنده، بررسی آن رویدادها را «آموزنده و عبرت‌آمیز» می‌داندست و تفصیل در این باب را برای شناخت بهتر شخصیت حضرت زهرا (س) لازم می‌شمرد.

این کتاب، مانند دیگر آثار مؤلف در همین موضوعات، مشتمل بر بحث‌های پیچیده تاریخی نیست، اما کمابیش خواننده را با دشواری‌های تحقیق در تاریخ سده‌های نخست

از جای جای کتاب به روشنی پیداست که او از یک سواز اختلاف‌افکنی بیشتر میان مسلمانان، سخت‌پرهیز داشته و از سوی دیگر، خواننده علاقه‌مند را با هوشمندی تمام و بدون اشاره‌های صریح، از کنار عقاید و باورهای آلوده به تحریف‌ها و گزافه‌گویی‌ها به سلامت گذرانیده است.

هجری آشنا می‌کند. او حتی پاره‌ای از آن دشواری‌ها را با خواننده در میان می‌نهد. خواننده باید نیک بداند که پژوهشگر تاریخ، چاره‌ای «جز مطالعه اسناد و تتبع در گزارش‌های گوناگون و مقابله و جرح و تعدیل روایت‌ها» ندارد؛ زیرا آشنایان با «تاریخ صدر اسلام تا پایان سده سوم» می‌دانند که «جعل روایت، تخیل و تدلیس در آن، محو حدیث و یا تفسیر و یا تأویل حدیث به سود خود و باطل ساختن دعوی حریف، کاری رایج بوده است.»

از جای جای کتاب به روشنی پیداست که او از یک سواز اختلاف‌افکنی بیشتر میان مسلمانان، سخت‌پرهیز داشته و از سوی دیگر، خواننده علاقه‌مند را با هوشمندی تمام و بدون اشاره‌های صریح، از کنار عقاید و باورهای آلوده به تحریف‌ها و گزافه‌گویی‌ها به سلامت گذرانیده است. بدین ترتیب، اثر او گرچه «تا حدّ ممکن» بر اساس «سندهای دست‌اول و یا نزدیک به دست‌اول تنظیم» شده است، اما بررسی اختلاف‌ها و تناقض‌های گسترده در روایات تاریخ صدر اسلام و سده‌های نخست، به گونه‌ای نیست که خواننده نه‌چندان متخصص را ملول کند؛ و راز محبوبیت این کتاب و انتشار مکرر آن، از دهه شصت بدین سو، در همین نکته‌ها نهفته است.

مثلاً گرچه در آغاز کتاب، فصلی را به تاریخ تولد حضرت زهرا (س) و بررسی اقوال و روایات گوناگون در این زمینه اختصاص داده است، اما یادآوری می‌کند که «بحث در این روایات جز از نظر روشن شدن تاریخ فایده‌ای ندارد»، زیرا به هر حال، فاطمه زهرا (س) «دختر پیغمبر اسلام و نمونه کامل زن تربیت‌شده و برخوردار از اخلاق عالی اسلام است» و محبت میان حضرت رسول (ص) و فاطمه زهرا (س) نیز اگرچه «ناشی از غریزه انسانی» هم بوده، اما «حقیقتی دیگر» در ورای آن وجود داشته و این موضوع را می‌توان از «الفاظ» پیامبر درباره فاطمه زهرا دریافت. به نظر شهیدی، این تصویر از حضرت زهرا ایشان را به الگویی برای یک زن مسلمان در همه اعصار، جلوه می‌دهد.

نویسنده در فصول آغازین، به «شرق‌شناسان» توجه کرده و آرا و نظرات آنها را در زمینه تاریخ صدر اسلام به ادله گوناگون، مغرضانه و دور از تتبع و تحقیق و شناخت کافی از فرهنگ شرق و به‌ویژه مسلمانان، تشخیص داده؛ اما در ادامه بدون تصریح به کسی، «از دوستان تاریخ‌دان خود» اظهار تعجب کرده است که «چگونه در بست تسلیم گفته خاورشناسان» شده‌اند و درباره تاریخ آن ادوار و شخصیت فاطمه زهرا (س) سخنان غیر تحقیقی و حتی غرض‌آلود به قلم آورده‌اند.

پس از آن، مباحث کتاب را از دوره نوجوانی حضرت زهرا، همراه با اشاره‌هایی تفصیلی به سیره نبوی ادامه داده و به ازدواج آن حضرت با امیرالمؤمنین علی (ع) پرداخته و سپس تا رحلت حضرت رسول (ص) پی گرفته است. در باب حوادث ارباب‌ام پس از درگذشت حضرت رسول (ص)، شهیدی کوشیده تا جانب انصاف و امانت علمی را نگه دارد و همچنان که وعده کرده بود، به مآخذ و منابع کهن پای بند بماند.

نویسنده در بحث غصب فدک و آزرده‌گی خاطر حضرت فاطمه (س) از دو خلیفه نخست پس از پیامبر تقریباً یکسره بر منابع کهن و کمابیش مقبول میان اهل سنت تکیه داشته و پس از بررسی حوادث و جوانب گوناگون، به خوبی نشان می‌دهد که چگونه پس از پیامبر، شماری از اصحاب او، اسلام را محملی برای قدرت‌جویی قرار دادند، چندان‌که از ستم به دختر پیامبر هم خودداری نکردند، حال آنکه اهل بیت پیامبر، جز به ادامه رسالت و بسط تعالیم نیای خود، در پی اهداف دیگر نبودند.

شهیدی فصل‌هایی را هم به بررسی موضوع مزار دختر پیامبر اختصاص داده و در ادامه آن، نمونه‌هایی از مداخل و مراثی شاعران، به عربی یا فارسی آورده و در آغاز هر شعری، شرحی از شاعر در چند سطر به دست می‌دهد.

واپسین بخش کتاب، موضوع «فرزندان فاطمه» است که نویسنده در آن، سخن درباره حضرت زینب را بسط داده است. از این رو، این بخش با وجود کوتاهی، همچون رساله‌ای مستقل درباره آن حضرت است.

یکی از امتیازهای قابل توجه این کتاب، ترجمه برخی خطبه‌های پیامبر، امام علی و حضرت فاطمه و حضرت زینب به فارسی است؛ به‌ویژه که مؤلف کوشش کرده است تا زیبایی‌های ادبی و آهنگ آن خطابه‌ها در ترجمه فارسی تا حد ممکن، محفوظ بماند. او به ترجمه بسنده نکرده و با مقایسه مآخذ گوناگون کوشیده است متن مهذب‌تری از متن عربی آن خطابه‌ها به دست دهد، مانند خطابه حضرت زهرا (س) پس از رحلت حضرت رسول اکرم (ص).

از پاره‌ای ارجاعات و نظرات مؤلف پیداست که به آثار معاصران در همین موضوع توجه داشته و گاه حتی انتقادهایی نیز پیش کشیده است.